

De liberale democratie
onder vuur

Ad Verbrugge & Theo de Wit

De liberale democratie onder vuur

Titel: De liberale democratie onder vuur
Auteurs: Ad Verbrugge & Theo de Wit (red.)

Eerste druk oktober 2023

© 2023 Uitgeverij De Nieuwe Wereld, Leiden
www.denieuwewereld.tv

Verzorging omslag: Bas Smidt (Den Haag)
Binnenwerk: Marco van der Werve, Drukkerij Patria (Amersfoort)
Eindredactie: Eelke Warrink (Leiden)
Productie: Carola Houwert (Leiden)

ISBN: 9789083336305

NUR: 730

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

De liberale democratie onder vuur

Inleiding: de liberale democratie onder vuur 7

Theo de Wit, Ad Verbrugge

Deel I De zelfopheffing van de liberale democratie

Waarden als wraak. Over het neoliberalisme en zijn ongewilde dialectiek 23

Gabriël van den Brink

De uittocht uit de liberale staat. Carl Schmitt over neutralisering en intensivering van de politiek 49

Theo de Wit

Gechanteerd met transcendentie 76

Arnon Grunberg

Deel II De Europese kwestie en de Russische uitdaging

De Russische connectie 101

Arnold Heumakers

'Contradictur!' Vrijheid en tijdsordening in Doegins 'Vierde politieke theorie' 131

Marin Terpstra

Cioran, de natiestaat en de Europese kwestie 161

Ger Groot

Deel III Ongemakkelijke critici van de liberale democratie

Dwalend denken. De politieke les van Maurice Blanchot 183

Aukje van Rooden

Spengler en het einde van democratie 202

Ad Verbrugge

De res publica als vrijheid en lotsbestemming.

Enkele gedachten over republikanisme naar aanleiding van Maurice Barrès 227

Camille Creyghton

Inkerend denken. Heideggers bijdrage aan een voortzetting van de Verlichting 245

Gerard Visser

IV Slotbeschouwing

Vrijheid in het antropoceen 271

Vincent Blok

Personalia 290

Inleiding

De liberale democratie onder vuur

Theo de Wit, Ad Verbrugge

In 2020 verscheen *Langs de afgrond* van Arnold Heumakers. Europa verkeert vandaag in een tijd van grote politieke onvoorspelbaarheid, zo stelt hij vast in de inleiding van dit boek: ‘Verscheurd door een excessieve identiteitspolitiek, ten prooi aan ingrijpende geopolitieke en economische machtsverschuivingen, geen van alle in het voordeel van Europa, geconfronteerd met een herlevend nationalisme binnen de Europese lidstaten, maar ook in landen als de Verenigde Staten, Rusland, China, India, Brazilië, Turkije, en met angstaanjagende, mogelijk catastrofale demografische en ecologische transformaties in het vooruitzicht kan niemand met zekerheid claimen de wijsheid in pacht te hebben.’¹

Tegen deze achtergrond is zijn boek een poging om de (vooral rechts-conservatieve) intellectuele critici en vijanden van de liberale democratie, de regeringsvorm waaraan wij zo gewend zijn geraakt, aan het woord te laten en serieus te nemen. Dit vanuit de alleszins plausibele hypothese dat elke ideologie, ook de liberale democratie, zijn blinde vlekken of zijn ‘dode hoek’ heeft. Wie bereid is de nietsontziende blik van deze tegenstanders op de liberale democratie, op de praktijken die in haar naam worden gelegitimeerd en op het daarbij horende humanistisch-liberale wereldbeeld, dat zijn wortels goeddeels in de verlichting heeft, te verdragen en te verwerken, is misschien beter in staat het tijdperk van onvoorspelbaarheid waarin wij Europeanen vandaag zijn terechtgekomen tegemoet te treden.

Wij denken dat Heumakers’ boek belangrijk en provocatief genoeg is om ons aan het denken te zetten over de erfenissen van de auteurs die hij in de ondertitel van zijn boek rubriceert onder de titel

‘foute denkers’ – een benaming die in het boek overigens van de nodige kanttekeningen wordt voorzien. Zeker voor een aantal van de door hem besproken denkers geldt dat zij zich kortere of langere tijd hebben vereenzelvd met (extreem) nationalistische, fascistische en nationaalsocialistische bewegingen. Heumakers is echter van mening dat hun oeuvres daartoe niet gereduceerd kunnen worden, en dat hun wending naar extreemrechts ons zelfs te denken moet geven. Gemakzuchtige morele banvloeken volstaan vandaag niet meer.

Al vanaf de opkomst van liberaal-democratische regeringsvormen vanaf de negentiende eeuw zijn er ook linkse (links-liberale, socialistische, communistische, anarchistische, syndicalistische, feministische) critici van de liberale democratie geweest. In 1992 beschreef de Duitser Gerd Koenen de ‘grote lofzangen’ op totalitaire stelsels en leidersfiguren van communistische en maoïstische snit van de kant van schrijvers, denkers en dichters – ook daar is de afkeer van liberaal-democratische politiek met regelmaat omgeslagen in mentale verblindings en de persoonscultus van leiders als Lenin, Stalin, Mao en Castro.²

Een onderdeel van de huidige intellectuele impasse is dat de linkse antwoorden ofwel zijn uitgelopen op wat Peter Sloterdijk als ‘links fascisme’ heeft betiteld, ofwel hun aantrekkingskracht met goede redenen zijn kwijtgespeeld, bijvoorbeeld omdat het begrip democratie zelf een ‘lege betekenaar is geworden, waaraan ieder zijn dromen en hoop kan vastknopen’, of omdat het kapitalisme erin is geslaagd ook van ‘democratie’ een verhandelbaar merk te maken.³ Vandaar de vraag in een Franse bundel uit 2009: heeft het in een wereld waarin de term ‘democratie’ overal ‘positief bezet’ is, zodat iedereen zich erop kan beroepen, nog wel zin om zich ‘democraat’ te noemen?⁴

Heumakers maakt duidelijk dat de linkse én rechtse kritiek op de combinatie van liberalisme en democratie deel uitmaken van de moderniteit, die dus zelf als van meet af aan ‘verdeeld’ moet worden begrepen en niet louter als ontplooiing van verlicht gedachtegoed.

In dit boek willen wij de handschoen die Heumakers ons toewerpt oppakken en de vraag stellen wat wij kunnen leren van de denkers die hij behandelt, naast enkele andere die hij onbesproken laat. Inzet van dit boek is dus niet zozeer een discussie met zijn reflecties, maar eerder de verheldering van de actuele betekenis van een reeks auteurs in het kielzog van het door hem ingezette project.

Heumakers' boek verscheen zoals gezegd in 2020, en werd voltooid net vóór de coronapandemie, die in korte tijd allerlei liberaal-democratische procedures en evidenties heeft opgeschort of omvergeworpen: wie zou nog maar enkele jaren geleden zijn geloofd wanneer hij lockdowns en avondklokken had voorspeld? Het boek verscheen ook twee jaar voor de Russische inval in Oekraïne, een geopolitieke aardschok die de westerse politiek-economische elites zo goed als volledig heeft verrast. Beide gebeurtenissen hebben de urgentie van Heumakers' vragen hierboven alleen maar benadrukt en ook geradicaliseerd: noch de liberale democratie, noch de door Europa gewenste wereldorde zijn vanzelfsprekend onze toekomst.

Het essay *Vechten voor democratie* van historicus Ewoud Kieft, dat na de Russische inval verscheen, herneemt op zijn manier Heumakers' vragen en benadering. Kieft, die eerder publiceerde over het enthousiasme voor de Eerste Wereldoorlog en de aantrekkingskracht van het nazisme, betoogt dat wij zelfs van Hitlers *Mein Kampf* nog iets kunnen opsteken. En hij citeert de bekende Duitse historicus Sebastian Haffner, die in zijn beroemd geworden, kernachtig geformuleerde boekje *Anmerkungen zu Hitler* (1978) tot de slotsom kwam dat de Führer 'al zijn successen heeft behaald op tegenstanders die niet in staat of die niet bereid waren om werkelijk verzet te bieden'.⁵ Vandaar de hamvraag van Kiefts essay: waarvoor vechten wij precies wanneer wij willen opkomen voor de vandaag bedreigde liberaal-democratische regeringsvorm, maar nauwelijks enthousiast kunnen worden voor de praktische realisering ervan in een land als Nederland? Zo raken

wij opnieuw in de positie van de verdedigers van de parlementaire democratie van Weimar zoals Carl Schmitt – een van de auteurs die Heumakers behandelt – die beschreef in zijn kritische bespreking van de parlementaire democratie van zijn tijd: dezen zien zich – oog in oog met fascistische en bolsjewistische tegenstanders – gedwongen terug te vallen op een machteloos ‘parlementarisme, wat anders?’⁶

De hierboven genoemde twee recente gebeurtenissen hebben ons, Europese burgers van liberale democratieën, veranderd, en zij hebben Europa veranderd. Europa en de Europese Unie: dat nieuwe, postnationale en postheroïsche politieke experiment na de grote catastrofes van de twee op dit continent ontketende wereldoorlogen. We zijn ons meer bewust geworden van de kwetsbaarheid en corrupteerbaarheid van deze regeringsvorm, én van de noodzaak het Europese project ook als een politiek en geopolitiek project te begrijpen – ‘politiek’ in de existentiële zin van het woord, dus als een zaak van grenzen stellen, strijdbaarheid en offers.

De in dit boek verzamelde bijdragen kunnen worden gerubriceerd onder vier kwesties, die respectievelijk in de vier delen van het boek worden behandeld. De eerste kwestie luidt of er in de liberale democratie zoals die zich vooral sinds de Tweede Wereldoorlog heeft ontwikkeld, geen zelfdestructieve tendensen zijn aan te wijzen waarbij de afkalving van deze democratieën tot technocratische beheermachines het democratisch bewustzijn heeft aangetast; of deze pervertering burgers niet zowel onverschillig als woedend heeft gemaakt en sommigen ook gevoelig voor autocratische verleidingen. Na de monsteroverwinning van de BoerBurgerBeweging (BBB) bij de provinciale verkiezingen in maart 2023 repte een van onze commentatoren van een ‘systeemcrisis’ van het openbaar bestuur, van ‘de kloof tussen beleid en uitvoering, de perverse effecten van een efficiëncysamenleving die draait om technocratisch-juridische systemen ten koste van mensen en gemeenschappen’.⁷

De tweede kwestie luidt of Europa zich geopolitiek niet opnieuw moet uitvinden, geconfronteerd met de vastbeslotenheid van autoritaire grootmachten als China en Rusland om een postliberale wereldorde te stichten en met een intern zwaar verdeeld Amerika.

In het derde deel komt een aantal ‘ongemakkelijke’, moeilijk te plaatsen én moeilijk te negeren filosofische critici van de liberale democratie aan het woord, zoals Maurice Barrès, Maurice Blanchot, Martin Heidegger en Oswald Spengler. Wij sluiten de bundel af met een beschouwing over de toekomst van de vrijheid in het antropoceen.

Deel I:

De zelfopheffing van de liberale democratie

Onze liberale orde ligt van drie kanten onder vuur, zo betoogt Gabriël van den Brink in zijn bijdrage: van onderop (rechts-populisme), van buitenaf (Rusland en bondgenoten) en van binnenuit (postmodernisme). Om te begrijpen wat dit betekent, moeten we eerst de aard van onze liberale orde vaststellen. Ze ontstond doordat liberalen in het Westen een eigen keuze maakten op drie assen die in de loop van de menselijke evolutie zijn ontstaan. Ze kiezen waar het de spanning tussen gemeenschap en individu betreft systematisch voor de tweede component. Bij de balans tussen innovatie en traditie prioriteren ze juist de eerstgenoemde component. En met betrekking tot de spanning tussen moraliteit en macht namen ze tot voor kort een ambivalente houding aan. De afgelopen halve eeuw deden zich in het Westen evenwel ingrijpende veranderingen voor. Met de opkomst van het neoliberalisme kreeg de marktdynamiek ruim baan en zette men sterk in op technologische innovatie, terwijl morele motieven nog maar nauwelijks een rol speelden. Het resultaat is een samenleving die sterk in het teken van individualisme en vernieuwing staat, terwijl men moraliteit hooguit als private aangelegenheid erkent. Een dergelijke